

Krzysztof Bierwiaczonek, Robert Pyka

Uniwersytet Śląski
Instytut Socjologii

KB: krzysztof.bierwiaczonek@us.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8375-2800>

RP: robert.pyka@us.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6690-9207>

Znaczenie miejsc innowacyjnych w procesie rewitalizacji na podstawie badań w Lyonie, Saint-Etienne i Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii

Zarys treści: Artykuł podejmuje tematykę roli, jaką w procesie rewitalizacji odgrywają miejsca innowacyjne. Określenie to w autorskiej koncepcji łączy klasyczne i dynamiczne ujęcie miejsca z procesem metropolizacji, co daje szansę na kreowanie innowacji, szczególnie istotnych w kontekście radzenia sobie ze współczesnymi wyzwaniami rozwojowymi miast. Analiza funkcjonowania miejsc innowacyjnych pozwoliła na postawienie tezy, że istnienie miejsca tego typu stanowi zasób pozytywnie wpływający na powodzenie procesu rewitalizacji. Szczególnie wyraźnie sytuacja taka jest widoczna w miejscach, które powstają oddolnie i potrafią włączyć społeczność lokalną w realizację procesu rewitalizacji. Prawidłowość taką zaobserwowano w pięciu z sześciu miejsc innowacyjnych analizowanych w artykule, w którym wykorzystano wyniki badań jakościowych prowadzonych w latach 2020–2021 w metropoliach Lyonu, Saint-Etienne oraz w Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

Słowa kluczowe: miejsce, metropolizacja, innowacje społeczne, partycypacja, rozwój zrównoważony

Wprowadzenie

Idea napisania niniejszego artykułu zrodziła się w trakcie analizowania danych uzyskanych podczas realizacji projektu badawczego poświęconego miejscom innowacyjnym funkcjonującym w przestrzeniach metropolitalnych Lyonu, Saint-Etienne oraz Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM). Okazało się, że część spośród badanych miejsc innowacyjnych albo znajduje się na obszarach poddawanych procesowi rewitalizacji, albo jest w ten proces głęboko zaangażowana. Spostrzeżenie to stanowiło punkt wyjścia do napisania artykułu, którego celem jest

zaprezentowanie znaczenia miejsc innowacyjnych w przebiegu rewitalizacji. Jest to zadanie interesujące poznawczo, ale także inspirujące dla praktyków działań rewitalizacyjnych. Można bowiem postawić tezę, że istnienie miejsca innowacyjnego stanowi zasób pozytywnie wpływający na powodzenie procesu rewitalizacji.

Artykuł składa się z trzech głównych części. W pierwszej przedstawiono podstawowe ujęcia teoretyczne związane z podjętym tematem, w drugiej krótko opisano metodologię badań. Na zasadniczą część artykułu składa się analiza empiryczna, w której zaprezentowano znaczenie miejsc innowacyjnych w przebiegu rewitalizacji wybranych obszarów w badanych metropoliach. Pracę kończy dyskusja odnosząca się do znaczenia miejsc innowacyjnych w rewitalizacji.

Rewitalizacja i miejsce innowacyjne – kontekst teoretyczny

W literaturze przedmiotu rewitalizacja jest dobrze opisana (np. Jarczewski 2009¹, Zborowski 2009, Parysek 2015, Rogatka 2019). Ujmuje się ją najczęściej jako proces organizowany instytucjonalnie związany z realizacją polityki miejskiej (Jadach-Sepioło 2009, s. 125–129, Rogatka 2019, s. 164–166). W definicjach podkreśla się wielowymiarowość i złożoność rewitalizacji, gdyż odnosi się ona do aspektów przestrzennych, gospodarczych, środowiskowych, społecznych, podlega ma instytucjonalnej koordynacji, musi się odnosić do obszaru większego niż pojedyncze budynki i zasadniczo skutkować przywróceniem życia społecznego na zdefiniowanym jako zdegradowany obszarze miasta (Jadach-Sepioło 2009, s. 126, Parysek 2015, s. 12). Tak rozumiana rewitalizacja jest procesem związanym z odnową miasta (Majer 2014). Powyższą perspektywę ujmowania rewitalizacji warto poszerzyć o spojrzenie odnoszące się do odrodzenia miasta (Majer 2014). W takim ujęciu rewitalizacja może być również zapoczątkowana oddolnie przez mieszkańców dostrzegających konieczność wprowadzenia zmian w swoim osiedlu, dzielnicy lub okolicy zamieszkania. Takie działania mogą skutkować tymczasowymi interwencjami w zdegradowanych przestrzeniach (Gołębiewski 2017), ale czasem mogą przynosić trwałe rezultaty lub inicjować szerszy projekt rewitalizacyjny. W artykule przyjmuje się zatem szerokie ujęcie rewitalizacji, rozumiejąc ją zarówno jako element polityki miejskiej realizowanej dzięki określonym planom i programom rozwojowym, jak i zespół nieformalnych działań lokalnych przyczyniających się do odradzania miasta. W takim sensie celem rewitalizacji jest, używając klasycznych określeń Wallisa (1990), podniesienie jakości podsystemu urbanistycznego i społecznego danego obszaru. Co ważne, aspekt społeczny rewitalizacji początkowo był pomijany, a jako kluczowy ujmuje się go dopiero od początku drugiej dekady XXI w. (Sagan 2017, s. 99). Znalazło to także odzwierciedlenie w polskiej ustawie

¹ Pozycje Jarczewski (2009) i Zborowski (2009) to tylko dwie spośród serii monografii przygotowanych w ówczesnym Instytucie Rozwoju Miast (obecnie Instytut Rozwoju Miast i Regionów) kompleksowo prezentujących stan wiedzy na temat rewitalizacji w Polsce (ale też we Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii) w końcówce pierwszej dekady XXI w.

z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. z 2020 r., poz. 802 z późn. zm.), w której „w centrum działań rewitalizacyjnych postawiono odpowiedź na kryzys w sferze społecznej” (Jadach-Sepiolo 2021, s. 5).

W literaturze przedmiotu wskazano na wiele barier ograniczających realizację procesu rewitalizacji. Pisano, na przykład, o pułapce związanej z gentryfikacją (Majer 2014, Drozda 2017, Kołsut 2017, Romańczyk 2018), turystyfikacją (Romańczyk 2018), nadmiarem oczekiwań (Romańczyk 2018), polaryzacją społeczną (Romańczyk 2018), brakiem finansów (Parysek 2015, 2016, Kołsut 2017), rozpraszaniu interwencji (Kołsut 2017) czy problemach odnoszących się do niskiej lub fikcyjnej partycypacji społecznej (Kołsut 2017, Majer 2014). Dostrzegając te pułapki i bariery w prowadzeniu skutecznych działań rewitalizacyjnych warto wskazać na czynnik umożliwiający unikanie przynajmniej części z nich i wspierający skuteczność programów rewitalizacji. Jest nim funkcjonowanie na obszarach rewitalizacji miejsc innowacyjnych.

Miejsce innowacyjne (Bierwiaczonek i in. 2020) jest pojęciem, którego znaczenie łączy klasyczne koncepcje miejsca (np. Canter 1977, Relph 2008, Lewicka 2012, Seamon 2012) z jego współczesnymi dynamicznymi (Massey 1991) i komunikacyjnymi interpretacjami (Kotus i in. 2018). Zatem oprócz uwzględnienia podstawowych cech miejsca: lokalizacji, wartości i aktywności społecznych wskazuje się, że miejsce innowacyjne wyróżnia się dynamiką globalnych powiązań i współzależności, dla których sprzyjające warunki otwiera jego ułożenie na obszarze metropolitalnym uczestniczącym w globalnych przepływach (Castells 2000). Miejsce to jest zatem nie tylko lokalizacją fizyczną, w której ludzie podejmują określone działania i nadają im pewne znaczenia, ale może być opisane jako momenty w sieciach powiązań i przepływów (Massey 1991).

Dokonując bardziej szczegółowej charakterystyki koncepcji miejsca innowacyjnego, należy zwrócić uwagę na jego następujące właściwości:

Miejsce innowacyjne może być pozbawione fizycznej lokalizacji (stałej lub czasowej), ale jej posiadanie stanowi najczęściej istotny zasób w wymiarze symbolicznym, proksemicznym i pragmatycznym (Pyka 2021). Usytuowanie miejsca w centrum obszaru miejskiego lub na jego peryferiach oraz posiadanie siedziby (lokalu) oddziałują także na jego organizację i poziom formalizacji, co z kolei odnosi się do modelu zarządzania miejscem, który rozciąga się pomiędzy formę hierarchiczną (typową dla podmiotów komercyjnych) a uporządkowanym chaosem (częstszym w przypadku organizacji niesformalizowanych). Ze sposobem funkcjonowania miejsca innowacyjnego wiąże się też jego model ekonomiczny oscylujący między misją społeczną a działalnością komercyjną.

Wartości miejsca innowacyjnego są z jednej strony powiązane z *genius loci* rozumianym jako „zespół właściwości (cech), które nadają określonej części środowiska człowieka – miejscu, np. mieszkaniu, domowi, osiedlu czy miastu indywidualną unikalną jakość” (Lenartowicz 1997, s. 37). Spośród tych cech kluczowa jest historia, typ zabudowy, ale też sposób ich interpretacji przez użytkowników miejsca. Można nawet zauważyć, że sam sposób narracji o miejscu może być innowacją (por. Erbel 2022). Sfera wartości związanych z miejscem innowacyjnym obejmuje także wartości i normy społeczne. Kluczową jest zaufanie (por.

np. Fukuyama 2003, Sztompka 2007). Kolejną wartością istotną dla miejsc innowacyjnych jest odpowiedzialność rozumiana jako ponoszenie konsekwencji za podejmowane działania (Welzer 2014, s. 273–275) połączona z „dostrzeganiem problemów i kwestii, które wymagają reakcji i działania” (Bogunia-Borowska 2021, s. 10). W kontekście miejsc innowacyjnych na odpowiedzialność należy patrzeć zarówno w odniesieniu do samego miejsca, jak i jego otoczenia przestrzennego i społecznego. Współcześnie takie spojrzenie związane jest z wartościami, które powinny wynikać z idei zrównoważonego rozwoju, a przynajmniej z wybranymi celami zapisanymi w „Agendzie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030”. Z takim podejściem związana jest też responsywność rozumiana jako umiejętność elastycznego reagowania na pojawiające się problemy.

Miejsce innowacyjne definiowane jest wreszcie poprzez działania, jakie są podejmowane przez aktorów z nim związanych. Muszą one być oparte na kreatywności i eksperymentowaniu, którym sprzyja poczucie bliskości, bezpieczeństwa, bycia u siebie połączone z otwartością na nowych aktorów i idee. Zróżnicowanie społeczne aktywnych uczestników miejsca innowacyjnego oraz szeroki zasięg jego usieciowienia sprzyjają tworzeniu nowych jakościowo połączeń i relacji, które mogą, ale nie muszą skutkować działaniami twórczymi mającymi innowacyjny potencjał. Należy tu zaznaczyć, że innowacje te mogą mieć różny charakter: od produktowych przez organizacyjne po społeczne. Te ostatnie są szczególnie istotne w kontekście procesu rewitalizacji, wiąże się bowiem z wprowadzaniem nowych rozwiązań odnoszących się do zaspokajania potrzeb społecznych, podnoszenia jakości życia, poszerzania możliwości współpracy i wzmocnienia więzi społecznych (Mulgan i in. 2007, Murray i in. 2010, Bukowski i in. 2012). Na ten typ innowacji zwrócono uwagę w dalszej części artykułu.

Idee i znaczenia generowane w miejscu czy poprzez miejsce nie stanowią prostej sumy zasobów dostępnych lokalnie, ale ich syntezę z zasobami i ludźmi, jakie przez miejsce przepływają, nawet jeśli nie oznacza to ich bieżącej i fizycznej współobecności. Miejsce innowacyjne jest zatem połączeniem tego, co lokalne (fizyczna lokalizacja, *genius loci*, wspólnota lokalna związana relacjami opartymi na zaufaniu i odpowiedzialnością za miejsce), z tym, co dostępne globalnie (idee, zasoby ludzkie, technologie itp.) za sprawą procesów metropolizacji, których synteza otwiera drogę do nowych związków, kreatywności i podejmowania potencjalnie innowacyjnych działań. Gęstość interakcyjna wraz ze zróżnicowaniem przestrzennym i społecznym wynikającymi ze specyfiki metropolii stanowią wyróżnik miejsc innowacyjnych działających na jej obszarze, choć podobne cechy mogą posiadać również miejsca innowacyjne funkcjonujące poza środowiskiem metropolitalnym.

Metodologia badań nad miejscami innowacyjnymi w przestrzeniach metropolitalnych

Badanie nad miejscami innowacyjnymi przeprowadzone było w trzech obszarach metropolitalnych: Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii – GZM (Polska),

obszarze metropolitalnym Lyonu oraz Saint-Etienne (Francja). Taki wybór wynikał przede wszystkim z ich znajomości przez autorów artykułu (Bierwiaczonek 2010, Pyka 2016, 2018), co ułatwiło dobór konkretnych, potencjalnych miejsc innowacyjnych, w których realizowano badanie. Należy je ujmować jako wstępne rozpoznanie tematu prowadzące w przyszłości do jego szerszych eksploracji. Głównym celem projektu była identyfikacja miejsc innowacyjnych w przestrzeniach metropolitalnych oraz ocena użyteczności poznawczej przyjętego modelu miejsca innowacyjnego. Jak już zauważono, analiza zebranego materiału wykazała silne powiązania między udanymi procesami rewitalizacji a występowaniem na obszarach rewitalizowanych miejsc innowacyjnych.

Wybór miejsc, w których realizowano badanie, był celowy. W fazie ich doboru ujmowano je jako potencjalne miejsca innowacyjne, w których mogły ujawnić się charakterystyki przyjęte w modelu miejsca innowacyjnego. Podstawowym kryterium doboru miejsc do badania była ich różnorodność. W doborze zwracano uwagę na różnice związane z usytuowaniem na obszarze metropolitalnym (względem jego centrum²), statusem prawnym danego miejsca, działalnością, jaka w miejscu jest realizowana, oraz logiką jego powstania. Proces selekcji doprowadził do wyboru kilkunastu miejsc innowacyjnych na trzech obszarach metropolitalnych, w których zrealizowano badanie. Ze względu na tematykę artykułu zaprezentowano w nim analizę odnoszącą się do 6 miejsc innowacyjnych związanych z rewitalizacją. Ich podstawowe charakterystyki zawarto w tabeli 1.

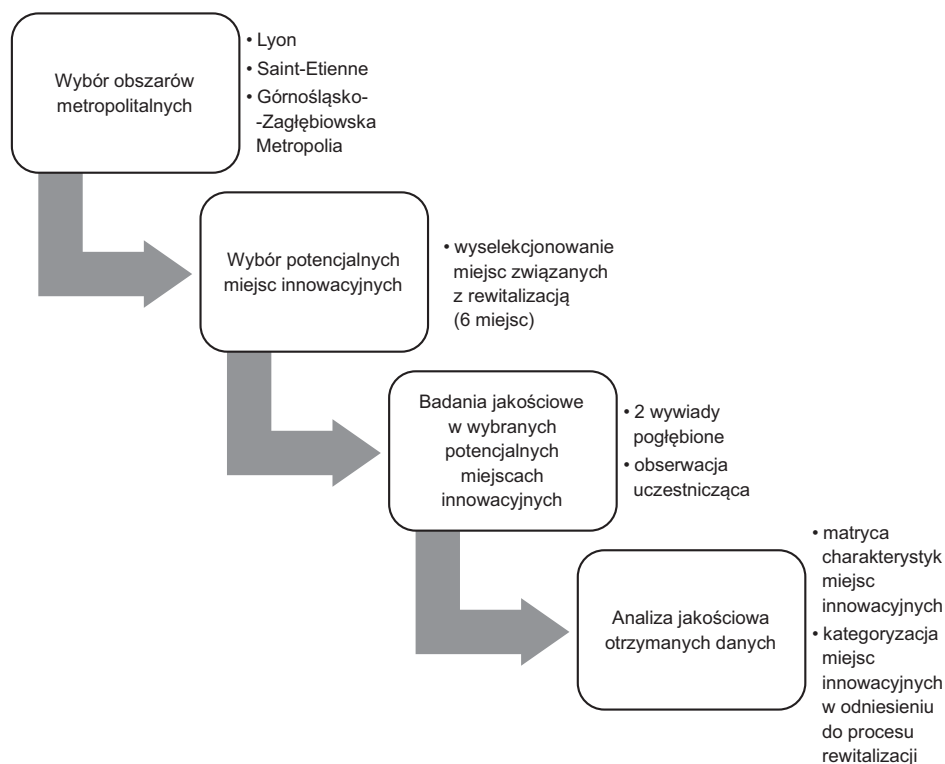
Tabela 1. Charakterystyka analizowanych miejsc innowacyjnych

Badane miejsce	Charakterystyka		
	Lokalizacja	Status	Proces powstania
Fabryka Porcelany	Półperiferie GZM Silesia i Katowic (dzielnica Szopienice)	fundacja	bottom-up
Fabryka Inicjatyw Lokalnych i Centrum Zimbardo	Półperiferie GZM Silesia i Katowic (dzielnica Nikiszowiec)	stowarzyszenie	bottom-up
Fabryka Pełna Życia	Peryferie GZM Silesia (centrum Dąbrowy Górniczej)	spółka miejska	top-down
Mixeur	Centrum obszaru metropolitalnego Saint-Etienne (szósta dzielnica, Carnot)	jednostka organizacyjna metropolii Saint-Etienne	top-down
RDD	Centrum obszaru metropolitalnego Saint-Etienne (druga dzielnica, Crêt de Roch)	stowarzyszenie	bottom-up
Autre Soie – CCO	Miasto Villeurbanne, półperiferie metropolii Lyonu	stowarzyszenie	top-down

Źródło: badania własne.

² W przypadku GZM należy podkreślić, że jest to obszar o charakterze konurbacji złożony z 41 gmin. Miastem centralnym są Katowice (ok. 290 tys. mieszkańców), ale kilka innych miast jest tylko nieco mniejszych od Katowic, stąd przy określeniu lokalizacji odnosimy się zarówno do lokalizacji względem centrum Katowic, jak i miasta, w którym położone jest dane miejsce innowacyjne

W każdym z wyselekcjonowanych miejsc przeprowadzono dwa wywiady pogłębione³ z kluczowymi aktorami społecznymi związanymi z danym miejscem. Wywiady prowadzone były w oparciu o przygotowane dyspozycje, w których uwaga skoncentrowana była na kategoriach odnoszących się do przyjętych cech miejsca innowacyjnego. Wywiady realizowano od listopada 2020 r. do maja 2021. W związku z ograniczeniami spowodowanymi przez pandemię COVID-19 część z nich odbywała się za pomocą komunikatorów internetowych. Wywiady za zgodą rozmówców były nagrywane i następnie poddawane transkrypcji. Dodatkowo każde z badanych miejsc było przez badaczy odwiedzone. Przy okazji obecności w badanych miejscach innowacyjnych prowadzona była ich uczestnicząca, niestandardyzowana obserwacja skoncentrowana na sposobach funkcjonowania, atmosferze i relacjach społecznych w nich zachodzących.

Ryc. 1. Schemat postępowania badawczego

Źródło: opracowanie własne.

³ Wywiady realizowali autorzy tekstu oraz dr hab. Małgorzata Suchacka, prof. UŚ i dr Grzegorz Gawron – członkowie zespołu badawczego realizującego projekt „Innowacyjne miejsca w przestrzeni europejskich metropolii”. Projekt finansowany był ze środków własnych Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, czas realizacji 1.01.2020–31.12.2022.

Miejsca innowacyjne w procesie rewitalizacji – wyniki badania

Analiza wyników badań koncentruje się na pokazaniu znaczenia miejsc innowacyjnych w rewitalizacji. Kolejność omawianych przykładów nie jest przypadkowa i wynika z kategoryzacji uwzględniającej dwa czynniki: logikę powstania miejsc innowacyjnych (odgórną lub oddolną) oraz model funkcjonowania miejsca innowacyjnego w odniesieniu do poziomu zaangażowania oddolnych aktorów i społeczności lokalnych.

Dominacja logiki top down w procesie tworzenia i funkcjonowania miejsc innowacyjnych

W pierwszej grupie miejsc innowacyjnych znajdują się te, które są w dużym stopniu zinstytucjonalizowane, stanowiące organizacyjną część administracji samorządowej lub podmioty zewnętrzne powstałe z inicjatywy samorządu i/lub silnie od samorządu zależne. Proces rewitalizacji dokonujący się z ich udziałem odznacza się wiodącą rolą samorządu, który podejmując działania rewitalizujące, czyni to na rzecz mieszkańców i wspólnoty lokalnej, ale nierzadko także dla specyficznych kategorii społecznych (z kraju i za granicą), które samorząd chciałby przyciągnąć (np. klasy kreatywnej – por. Florida 2002) do miasta i odnawianej dzielnicy.

W przypadku Saint-Etienne przykładem tego rodzaju aktora może być Mixeur, który zajmuje obecnie centralną pozycję w Dzielnicy Kreatywnej Manufaktura w tym mieście (*Quartier Créatif de la Manufacture*), powstałej wokół poddanej konwersji dawnej fabryki broni (*Manufacture nationale d'armes de Saint-Etienne*). Sam Mixeur ulokowany został w poddanej renowacji dawnej kuźni tego wielkiego kompleksu przemysłowego. Jest to miejski inkubator przedsiębiorczości, który powstawał we współpracy z aktorami oddolnymi (*Comptoir Numérique, Culture et Coopération*) i miał być miejscem generowania innowacji, także społecznych. Niemniej jednak z uwagi na proces silnej instytucjonalizacji, w wyniku którego Mixeur stał się w zasadzie podmiotem zależnym metropolii, jego wewnętrzna dynamika w zakresie generowania innowacji społecznych osłabła, a on sam stał się typowym miejskim inkubatorem przedsiębiorczości skupionym na wsparciu start upów m.in. w obszarze przemysłów kreatywnych. Choć samorząd terytorialny i metropolia Saint-Etienne wykazały się otwartością względem aktorów oddolnych, włączając ich w proces transformacji dzielnicy przemysłowej, to relacje uczestników tego procesu mówią o silnej presji i formatowaniu ze strony instytucji, która przejęła proces, czyniąc go elementem polityki atrakcyjności terytorialnej. W efekcie jeden ze wspomnianych oddolnych aktorów przestał istnieć (*Culture et Coopération*), natomiast drugi wycofał się z Mixeura, przekształcając się w niezależnie funkcjonujący do dziś w Dzielnicy Kreatywnej Manufaktura

podmiot z zakresu włączenia cyfrowego (*Zoomacom*). Biorąc pod uwagę powyższą trajektorię Mixeura, trudno uznać go za aktora rewitalizacji rozumianej szeroko jako proces realizowany z udziałem społeczności lokalnej i na jej rzecz. Jednocześnie należy stwierdzić, że Mixeur i projekt dzielnicy kreatywnej stały się istotnymi elementami nowej strategii rozwoju Saint-Etienne jako miasta kreatywnego w obszarze design, które wstępuje na nową ścieżkę rozwoju po kryzysie związanym z upadkiem przemysłu. Strategia ta pozwoliła przyciągnąć fundusze ogólnokrajowe (*French Tech*) oraz włączyć miasto w międzynarodowe sieci współpracy (Miasto Kreatywne UNESCO w obszarze Designu).

Kreacja miejsca innowacyjnego w logice top down w połączeniu z partycypacyjnym i otwartym modelem funkcjonowania

W Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii potencjalnym miejscem innowacyjnym, które wpisuje się w taką logikę procesu rewitalizacji, jest Fabryka Pełna Życia w Dąbrowie Górniczej. Zlokalizowany w śródmieściu obszar po dawnej fabryce obrabiarek „Defum” ma stać się centrum miasta i zarazem wschodnią bramą metropolii. To jeden z częściej przywoływanych dobrych przykładów przebiegu procesu rewitalizacji (Rajek-Kwiatkiewicz 2020, s. 121–122, Erbel 2022, s. 120–121). Taka ocena wynika m.in. z szerokiego procesu partycypacyjnego, podczas którego konsultowano z mieszkańcami, jak wyobrażają oni sobie przestrzeń po dawnej fabryce, która ma stanowić centrum ich miasta. Sam przebieg tego procesu w warunkach polskich był innowacyjny – długotrwały (trzy lata), wykorzystujący wiele technik partycypacyjnych i angażujący różne grupy mieszkańców. Co ważne, nastąpił przekaz wiedzy pomiędzy podmiotami prowadzącymi proces konsultacji a lokalnymi organizacjami, które w nich uczestniczyły. Jak pokazało nasze badanie, osoby z organizacji pozarządowych współpracujących z Fabryką Pełną Życia podkreślają, że realizując własne projekty, korzystały z doświadczeń zdobytych podczas procesu partycypacyjnego związanego z rewitalizacją terenów w centrum Dąbrowy Górniczej.

W aktualnej koncepcji architektonicznej Fabryki Pełnej Życia wraz z programem funkcjonalno-użytkowym przestrzeni pofabrycznej (Oś Czasu – Fabryka Pełna Życia – fabrykapelnazycia.eu) założono wiele interesujących i nowatorskich rozwiązań (np. zielony rynek nawadniany wodą deszczową). Na rok 2022 większości projektowanej przestrzeni nie zrealizowano. Do tej pory jeden z budynków pofabrycznych został wyremontowany i oddany w 2019 r. do użytku jako wielofunkcyjne miejsce spotkań, koncertów, konferencji, a przestrzeń wokół niego urządzona w sposób umożliwiający organizację różnego typu wydarzeń o charakterze kulturalnym i społecznym (od targów śniadaniowych, targów staroci przez koncerty i imprezy rekreacyjne po wydarzenia naukowe i obywatelskie). Dąbrowianie i osoby goszczące w mieście mają zatem okazję bywać i oswajać przestrzeń Fabryki w oczekiwaniu na realizację prac projektowych. Nad ich całością czuwa

spółka miejska powołana do tego przedsięwzięcia. Przyszłość pokaże, czy Fabryka utrzyma swój społeczny klimat, czy stanie się przestrzenią skomercjalizowaną. Na razie stanowi dobry przykład miejsca innowacyjnego, otwartego na współpracę z różnymi podmiotami zarówno komercyjnymi, jak i społecznymi, prowadzącego rewitalizację centrum Dąbrowy Górniczej.

Fot. 1. Fragment kompleksu Fabryki Pełnej Życia. Po lewej wyremontowany i oddany do użytku budynek wielofunkcyjny (listopad 2020, fot. Krzysztof Bierwiazzonek)

Kolejny przykład nieco odmiennej logiki przyniosła analiza funkcjonowania miejsca innowacyjnego zlokalizowanego w przyszłej dzielnicy mieszkaniowej Autre Soie (fr. Inny Jedwab) na obszarze niegdyś koncentrującym zakłady przemysłowe wytwarzające sztuczny jedwab w mieście Villeurbanne wchodzącym w skład metropolii Lyonu. Trudna historia tej części miasta związana z obecnością w zakładach pracowników sprowadzanych z kolonii francuskich, ale także migrantów z Europy Środkowej i Wschodniej, nadała temu miejscu specyficzne znaczenia i ducha miejsca. Dlatego serce projektu „nowej jedwabnej dzielnicy”, będącej inicjatywą trzech publicznych operatorów budownictwa socjalnego działających w ramach zrzeszenia GIE La Ville Autrement (Miasto Inaczej)⁴, ma stanowić zachowany i odrestaurowany budynek Foyer Jeanne d’Arc z 1926 r., w którym mieścił się internat dla młodych kobiet przybyłych z Europy Wschodniej do

⁴ Skrót GIE oznacza funkcjonujące we francuskim systemie prawnym zgrupowanie o celach gospodarczych (*Groupement d’intérêt économique*). Podmiotami składającymi się na GIE La Ville Autrement są: Alynea Aralis, Est Métropole Habitat Rhône Saône, Habitatsociete Villeurbannaise D’urbanisme.

Fot. 2. Historyczny budynek Foyer Jeanne d'Arc z 1926 r. w Villeurbanne w trakcie renowacji, który będzie stanowił centrum nowej dzielnicy Autre Soie i jej swoiste „miejsce trzecie” (lutu 2021, fot. Robert Pyka)

pracy w fabrykach jedwabiu. Budynek ten ma stanowić swoiste miejsce trzecie (Oldenburg 1989), czyli miejsce spotkań i wspólnych działań, ulokowane pośród nowych budynków mieszkaniowych, jakie powstaną w tym rejonie, z przeznaczeniem dla migrantów, osób bezdomnych, seniorów oraz studentów, a także osób zainteresowanych mieszkaniem w formule kooperatyw mieszkaniowych. Wspomniani operatorzy budownictwa socjalnego chcieli bowiem uzyskać przede wszystkim efekt zróżnicowania społecznego dzielnicy i solidarności mieszkańców budując niezwykle fragment miasta w inny sposób niż jest to przyjęte, tj. przy silnym zaangażowaniu obecnych i przyszłych mieszkańców miasta (w tym migrantów), wykorzystując niezwykle historię dzielnicy dla kreacji współczesnej tożsamości tego miejsca. Mając doświadczenie w budownictwie, ale nie w prowadzeniu szeroko zakrojonych projektów ze społecznością lokalną, GIE La Ville Autrement nawiązało bliską współpracę z działającym w Villeurbanne od 1963 r. stowarzyszeniem CCO, laboratorium innowacji społecznych i kulturalnych, które zbiegiem okoliczności poszukiwało akurat nowej siedziby. W ten sposób stowarzyszenie CCO zaangażowało się i niejako przejęło ster nad szerokim procesem społecznego projektowania „nowej jedwabnej dzielnicy” z silnym zaangażowaniem społeczności lokalnej, środowisk akademickich oraz lokalnej tkanki organizacji pozarządowych. Proces społecznego i fizycznego kreowania

dzielnicy podzielono na trzy etapy. Pierwszy rozpoczęty w 2016 r. związany był z przyjęciem 145 migrantów z tzw. „dżungli”, obozu dla uchodźców pod Calais oraz realizacją projektu PALIMPSESTE oznaczającego odtwarzanie historii miejsca i budowanie jego znaczeń. W fazie drugiej obejmującej lata 2018–2020 starano się oswoić miejsce w ramach „tymczasowego użytkowania” (urbanistyki przejściowej) centralnego obiektu przez stowarzyszenie CCO oraz 20 organizacji z obszaru ekonomii społecznej i kultury, wybranych z ponad 170 kandydatur. Ich działania skupiały się na czterech wiązkach, takich jak laboratoria miejskie, warsztaty, artystyczno-kulturalne, włączenie społeczne. Projekt wszedł obecnie w ostatnią, trzecią fazę, tj. właściwego remontu budynków historycznych i budowy nowych budynków mieszkalnych, co wiązało się z przeprowadzką wspomnianych organizacji do innych lokalizacji. Istotnym elementem tego etapu jest ponowne wykorzystanie (*upcycling*) w procesie budowy materiałów odzyskanych z dawnych obiektów mieszczących się w dzielnicy. Zaobserwowane przy projekcie Autre Soie bezprecedensowe zbliżenie władz miejskich, publicznych podmiotów budownictwa socjalnego oraz oddolnych aktorów społeczeństwa obywatelskiej ekonomii społecznej, wynika ze specyficznego charakteru samego miasta Villeurbanne, które poprzez nacisk na partycypację społeczną oraz innowacje społeczne buduje swoją tożsamość, funkcjonując w ramach metropolii Lyonu. W praktyce poskutkowało to strukturalnymi powiązaniem oraz zaufaniem między sektorem publicznym a tkanką aktorów oddolnych. Dość powiedzieć, że obecny mer Villeurbanne, nim objął mandat w 2020 r., był dyrektorem GIE La Ville Autrement, co obecnie zaowocowało kooperacją sektora publicznego i społecznego w procesie realizacji projektu dzielnicy Autre Soie.

Przykład Autre Soie pokazuje, że proces rewitalizacji, choć przebiegający w logice top down z inicjatywy sektora publicznego, może być realizowany w ścisłej współpracy z aktorami oddolnymi. Nie chodzi tu jednak o zaangażowanie społeczne w postaci konsultacji czy zatwierdzenia przez te podmioty projektu w jego finalnej fazie. Chodzi przede wszystkim o traktowanie aktorów społecznych jako równoprawnych współtwórców procesu transformacji współuczestniczących w definiowaniu jego celów, przebiegu i implementacji. W pewnych przypadkach może to wręcz oznaczać przekazanie podmiotom oddolnym kluczowych etapów projektu, a nawet przejęcie steru w jego realizacji. Mowa tu zatem o dojrzałej formie partycypacji społecznej wyrażającej się w kooperacji sektora publicznego i obywatelskiego, wymagającej głębokiego zaufania i otwartości po obu stronach, która może być efektem rozwiniętych między nimi strukturalnych i komunikacyjnych powiązań, czyli cech charakteryzujących miejsca innowacyjne.

Oddolne miejsca innowacyjne o partycypacyjnym modelu funkcjonowania

Miejsca innowacyjne to często podmioty powstające wskutek oddolnych inicjatyw mieszkańców, które mogą być skoncentrowane na działaniach mających

przynosić pozytywne zmiany w dzielnicy lub sąsiedztwie. Za pojęciem pozytywnej zmiany może kryć się zarówno renowacja infrastruktury i budynków, przywrócenie ich do użytku, ale też budowanie potencjału lokalnego lub kreowanie nowych narracji wokół miejsca albo dzielnicy. Takie działania sprzyjają generowaniu nowych form aktywności, także związanych z tworzeniem miejsc pracy oraz skierowaniem do mieszkańców oferty zachęcającej ich do aktywności. Choć działania te wpisują się w rewitalizację, to aktorzy je kreujący czasem stronią od instytucyjnej afiliacji i wpisywania się w formalne projekty rewitalizacyjne. Ich relacjom z samorządem mogą towarzyszyć swoiste napięcia oraz pewna nieufność wobec władz lokalnych zmuszonych często do rozstrzygania między interesem rdzennych mieszkańców dzielnicy a inwestorami reprezentującymi wielki biznes. Nie wyklucza to współpracy z władzami miejskimi. Towarzyszy jej jednak utrzymywanie dystansu w trosce o własną autonomię.

W opisaną logikę wpisują się działania podjęte w katowickiej dzielnicy Nikiszowiec. Poważną rozmowę o konieczności zmian na Nikiszowcu zainicjowali lokalni liderzy, a rozgłos inicjatywie nadała regionalna redakcja „Gazety Wyborczej”. Symbolicznym momentem początku zmian w dzielnicy był rok 2008, w którym obchodzono jej 100-lecie, co stało się pretekstem do ożywienia działań na jej obszarze (Filove – nikiszowiec.com.pl). Ich inicjatorem było Centrum Aktywności Lokalnej (jednostka współpracująca z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej w Katowicach). W kolejnych latach z jednej strony znacznie zintensyfikowano działania oddolne związane z powołanym do życia stowarzyszeniem Fabryka Inicjatyw Lokalnych, a z drugiej Nikiszowiec został objęty miejskimi programami rewitalizacyjnymi. Programy te były skoncentrowane na renowacji

Fot 3. Nikiszowiec – fragment przestrzeni centralnej dzielnicy (listopad 2022, fot. Krzysztof Bierwiaczonek)

budynków oraz poprawie bezpieczeństwa (m.in. monitoring). Z kolei działania stowarzyszenia Fabryka Inicjatyw Lokalnych skupiały się na przywracaniu dumy z zamieszkiwania w Nikiszowcu oraz z samego Nikiszowca, przełamywaniu negatywnego wizerunku dzielnicy, ale też były źródłem wielu pomysłów na wydarzenia. Skromne początkowo jarmarki: bożonarodzeniowy (Jarmark na Nikiszu) i związany z odpustem w parafialnym kościele pw. św. Anny (Odpust u Babci Anny), a także Art Naif Festiwal (Festiwal Sztuki Naiwnej organizowany przez Eko-Art. Silesię i sąsiadującą z Nikiszowcem Galerię „Szyb Wilson”) stały się ważnymi wydarzeniami o znaczeniu ponadlokalnym. Wydarzenia te nie stanowiły i nie stanowią jednak istoty zwykłej aktywności osób związanych z Nikiszowcem, jaką jest codzienna obecność wśród mieszkańców dająca wsparcie i możliwość realizacji wielu niewielkich w skali, ale ważnych dla nich inicjatyw. Działania te podejmowane są w całej dzielnicy, ale szczególnie w miejscu zajmowanym przez Fabrykę Inicjatyw Lokalnych oraz Centrum Zimbardo. To ostatnie jest bliskim modelowemu przykładem miejsca innowacyjnego. Powstało w ramach przedsięwzięcia Fabryki Inicjatyw Lokalnych jako punkt integracji i wsparcia dla młodzieży dzielnicy, a patronat nad nim objął i uczestniczył w otwarciu profesor Philippe Zimbardo. Wszystkie te działania spowodowały, że można mówić o sukcesie rewitalizacji na Nikiszowcu, zmianie wizerunku miejsca, z którym mieszkańcy ponownie zaczęli się pozytywnie identyfikować, i narracji o nim. Nie byłoby to jednak możliwe, gdyby nie długotrwała i stała obecność w dzielnicy liderów zmian (co wyraźnie podkreślali eksperci w badaniach), włączenie w działania części mieszkańców (barierą trudną do pokonania jest zmobilizowanie niechętnych do aktywności), współpraca z różnymi aktorami (od instytucji miejskich po amerykańskiego psychologa), innowacyjne pomysły na działanie. W końcu znacząca tu była też niepowtarzalna historia i architektura Nikiszowca (*genius loci*), tworząca istotną wartość dodaną i punkt odniesienia do podejmowanych działań.

Innym podmiotem, który stanowi przykład analizowanej tu logiki działania miejsca innowacyjnego, jest stowarzyszenie Ulice Zrównoważonego Rozwoju – RDD (*Rues du Développement Durable*) z dzielnicy Crêt de Roch miasta Saint-Etienne. Specyfiką Saint-Etienne, przemysłowego francuskiego miasta, jest koncentracja ludności ubogiej i obszarów zdegradowanych w centrum miasta, a nie na jego peryferiach. Dzielnica Crêt de Roch, znajdująca się na wzniesieniu w bezpośredniej bliskości rynku, często przez mieszkańców nazywana była „Bronxem” w nawiązaniu do słynnej dzielnicy Nowego Jorku z uwagi na wysoki poziom przestępczości oraz zdegradowaną substancję mieszkaniową z pustostanami obejmującymi na niektórych ulicach 40% budynków. Choć dzielnica została objęta krajowym programem dzielnic problemowych, rozpoczęte działania regeneracyjne rozpisane zostały na dekady, tymczasem obszar ten potrzebował natychmiastowej interwencji. Stworzyło to lukę czasową dla działania aktywnych mieszkańców, aktywistów i architektów tam mieszkających, którzy nie chcieli być tylko widzami projektowanego procesu odnowy. Postanowili więc wziąć sprawę w swoje ręce, aby poprzez własną pracę, energię, przy zaangażowaniu niewielkich zasobów, często materiałów z odzysku, przekształcać otoczenie, podnosząc jakość życia, broniąc rdzennych mieszkańców i dając im powody do pozostania w dzielnicy.

Fot. 4. Przykład poddanych renowacji przez stowarzyszenie RDD pustostanów handlowych na parterach kamienic w dzielnicy Crêt de Roch w Saint-Étienne (kwiecień 2021, fot. Robert Pyka)

Rozpoczęli od zmiany podejścia do pojęcia nieużytku (fr. *frich*) i pustostanów. Starali się przekonać otoczenie i mieszkańców, że to nie tylko ciężar, ale szansa, gdyż miejsca te są plastyczne, można je samodzielnie kształtować, eksperymentować z nimi. Kilka lat później te same osoby założyły stowarzyszenie *Rues du développement durable*. Swoją aktywność rozpoczęły od tworzenia ogrodów społecznych, efemerycznych przestrzeni zielonych, gdzie mieszkańcy mogli odpocząć. Było to związane z wykonywaniem przy wsparciu dizajnerów i projektantów obiektów małej architektury, w tym mebli ogrodowych, czy elementów placów zabaw dla dzieci, tworzonych z materiałów, jakie pozyskiwano w dzielnicy, m.in. z odpadów lub materiałów przekazanych przez okolicznych przedsiębiorców. Wspomniane ogrody społeczne dostarczały niewielką ilość warzyw i nie mogły zaspokoić zapotrzebowania mieszkańców na zdrową żywność, którzy normalnie nie mogli sobie pozwolić na jej zakup w obiegu rynkowym. W ten sposób powstał pierwszy AMAP (Stowarzyszenie na rzecz Utrzymania Okolicznego Rolnictwa), podpisano umowy z okolicznymi rolnikami, którzy zaczęli przywozić bezpośrednio do dzielnicy swoje warzywa. Inicjatywa ta rozrosła się dziś na nieoczekiwaną skalę. Jednakże kluczowym elementem dla zmiany narracji i reprezentacji społecznych dzielnicy wśród mieszkańców i w otoczeniu była kwestia reaktywacji pustostanów, w tym przede wszystkim opuszczonych parterów handlowych kamienic. Pojawił się więc pomysł, aby przejąć (zbiorowo wykupić lub wynająć) tego rodzaju lokale i otworzyć je na współużytkowanie przez różnego rodzaju organizacje pozarządowe,

przedsiębiorców (także społecznych), proponujących alternatywne formy aktywności, którzy współdzieląc przestrzeń i poszukując synergii w swojej działalności, ożywiają dzielnicę, kierując do mieszkańców swoją ofertę. Udało się w ten sposób przejąć około 10 lokali, w których swoją działalność ulokowało ponad 40 podmiotów, a swoistym miejscem trzecim dzielnicy – centrum miejsca innowacyjnego – stał się partycypacyjny refektarz, tj. dzielnicowa stołówka. W ciągu kilkunastu lat działania RDD i organizacji, które znalazły dzięki nim swoje miejsce w dzielnicy, zaczęła się kształtować zupełnie nowa narracja. Osiągnięte rezultaty wzbudziły zainteresowanie miasta, a RDD zostało zaproszone do kilku projektów, w tym europejskiego projektu Human Cities realizowanego przez Centrum Dizajnu. Proces rewitalizacji dzielnicy Crêt de Roch trwa, a RDD zdobywa coraz większe uznanie władz miasta. Instytucjonalny operator procesów regeneracji miejskiej w Saint-Etienne (EPASE) zaprosił RDD do włączenia się w proces rewitalizacji innej zdegradowanej dzielnicy tego miasta. Organizacja ta weszła w etap gry z instytucjami, który nie jest łatwy i stanowi dla niej istotne ontologiczne i aksjologiczne wyzwanie. Okazuje się bowiem, że energia, jaką generuje miejsce innowacyjne wyrastające z zaangażowania we własnej dzielnicy, nie daje się łatwo przenieść w inne miejsce. Ponadto realizacja projektu w kooperacji z samorządem z poważnym budżetem inicjuje proces profesjonalizacji i instytucjonalizacji, który trzeba uwzględnić w działaniach i umieć nad nim zapanować.

Oddolne, choć nie w pełni otwarte i partycypacyjne

Podejmowane działania rewitalizacyjne nie zawsze wiążą się z funkcjonowaniem miejsca innowacyjnego w przedstawionym w artykule rozumieniu. Przykładem takiej lokalizacji jest katowicka Fabryka Porcelany. Jest to położony na peryferiach Szopienic kompleks budynków tworzących dawną Fabrykę Porcelany powstałą w 1920 r. Produkcja porcelany trwa aż do dziś, jednak już nie w takiej skali jak w latach przed II wojną światową i zaraz po niej (w roku 1946 fabryka została znacjonalizowana, a od 1952 funkcjonowała pod nazwą Bogucice) (historia – Fabryka Porcelany – fabryka-porcelany.pl). Mniejsza skala produkcji spowodowała, że wiele budynków pofabrycznych w początkach XXI w. stało pustych i niszczało. Wraz z przejęciem kompleksu w 2012 r. przez nowego właściciela (Fundacja Gische) rozpoczęto prace nad stworzeniem Parku Przemysłowo-Technologicznego Porcelana Śląska Park. Zamierzenie to udało się zrealizować i dziś Fabryka Porcelany jest siedzibą wielu firm związanych głównie z przemysłami kreatywnymi (m.in. agencje reklamowe, firmy IT, dizajnerzy, biura i pracownie projektowe), a także miejscem organizacji koncertów i innych wydarzeń kulturalnych. Nadal jest tu produkowana porcelana, którą można kupić w sklepie firmowym. Niewątpliwie można mówić o udanym procesie rewitalizacji przestrzeni industrialnej, choć już niekoniecznie o miejscu innowacyjnym w rozumieniu przyjętym w artykule. Fabryka Porcelany umożliwia bowiem współpracę i rozwój podmiotów o charakterze komercyjnym, korzysta z *genius loci* i stała się jedną z ważniejszych kreatywnych przestrzeni postindustrialnych w Katowicach. Nie można tu jednak

mówić o zaangażowaniu społeczności lokalnej podobnym do nikiszowieckiego. Jego brak jest związany z przyjętym modelem działania Fabryki Porcelany oraz jej położeniem peryferyjnym wobec zabudowy mieszkaniowej.

Przedstawione przykłady miejsc, w których prowadzono badania, pokazują znaczenie, jakie mogą mieć miejsca innowacyjne w przebiegu rewitalizacji w odniesieniu do różnych aspektów tego procesu. Syntetycznie podsumowanie wyników badania zawarto w tabeli 2.

Tabela 2. Podsumowanie wyników badań

Badane miejsce	Znaczenie miejsc innowacyjnych		
	rodzaj działalności	innowacyjność	znaczenie w procesie rewitalizacji
Mixeur	Miejski inkubator przedsiębiorczości ulokowany w dzielnicy kreatywnej La Manufacture.	Programy akceleracyjne pozwalające na rozwój innowacyjnych projektów w obszarze przemysłów kreatywnych, szczególnie dizajnu i mediów cyfrowych.	Istotny udział w procesie rewitalizacji obszaru i budynków po dawnej fabryce broni; dominacja wymiaru przestrzennego i gospodarczego procesu rewitalizacji przy braku głębszego włączenia społeczności lokalnej dzielnicy.
Fabryka Pełna Życia	Tworzenie nowego centrum Dąbrowy Górniczej na terenach poprzemysłowych, organizacja wydarzeń kulturalnych, społecznych, popularnonaukowych.	Szeroka partycypacja w fazie projektowej; rozwiązania zrównoważone (np. projektowany cyrkularny obieg wody); nowa narracja o miejscu.	Koordynacja i realizacja procesu rewitalizacji kompleksu dawnej fabryki obrabiarek (w wymiarze przestrzennym, gospodarczym, społecznym i środowiskowym).
Autre Soie – CCO	Tworzenie nowej, inkluzywnej dzielnicy na terenie dawnych zakładów przemysłowych produkujących sztuczny jedwab.	Ścisła partycypacyjna współpraca sektora publicznego z organizacjami trzeciego sektora w projektowaniu dzielnicy, jej wizji, struktury i funkcjonowania. Projekt oparty na szerokiej inkluzji społecznej przewiduje stworzenie 278 mieszkań dla zróżnicowanych odbiorców (studenci, seniorzy, osoby wykluczone, migranci) przy zachowaniu w centralnej części dzielnicy budynku poprzemysłowego mającego pełnić funkcję miejsca trzeciego.	Rewitalizacja (zwłaszcza w wymiarze przestrzennym i społecznym) dzielnicy poprzemysłowej z odwołaniem do jej trudnej historii i zachowaniem jej symbolicznych śladów (troska o zachowanie <i>genius loci</i>); proces ściśle powiązany z wzmocnieniem potencjału lokalnego polegający na organizowaniu społeczności lokalnej, wspieraniu inicjatyw lokalnych i kreowaniu poczucia sprawstwa.
Fabryka Inicjatyw Lokalnych i Centrum Zimbardo	Stworzenie miejsca spotkań dla mieszkańców dzielnicy, warsztaty dla dzieci i młodzieży, organizacja wydarzeń kulturalnych.	Nowatorskie działania wspierające inkluzję społeczną (szczególnie skierowane do młodzieży); kreacja nowych wydarzeń odwołujących się do historii i tradycji dzielnicy; przywrócenie społeczności lokalnej dumy z dzielnicy.	Zainicjowanie procesu rewitalizacji dzielnicy (rewitalizacja społeczna); wspieranie miejskich programów rewitalizacyjnych; upodmiotowienie społeczności lokalnej.

Badane miejsce	Znaczenie miejsc innowacyjnych		
	rodzaj działalności	innowacyjność	znaczenie w procesie rewitalizacji
RDD	Ożywienie zdegradowanej dzielnicy Crêt de Roch znajdującej się w centrum Saint-Etienne.	Wypracowanie innowacyjnych rozwiązań w zarządzaniu i usługach w połączeniu z szeroką partycypacją mieszkańców i organizacji pozarządowych; zbiorowy wykup lub najem nieruchomości.	Renowacja i zagospodarowanie pustostanów, otwieranie lokali dla organizacji pozarządowych, tworzenie nowych miejsc pracy oraz oferty skierowanej do mieszkańców dzielnicy; rewitalizacja obejmująca wymiar przestrzenny, gospodarczy, społeczny i środowiskowy.
Fabryka Porcelany	Park przemysłowo-technologiczny, wynajem powierzchni, organizacja imprez, lokalizacja firm (głównie związanych z przemysłami kreatywnymi).	Innowacyjność potencjalna, związana raczej z działaniem pojedynczych aktorów i podmiotów funkcjonujących w obrębie Fabryki Porcelany.	Przywrócenie do życia kompleksu dawnej Fabryki Porcelany (rewitalizacja przestrzenna i gospodarcza); wykreowanie wielofunkcyjnej przestrzeni: handlowo-usługowo-produkcyjnej; duże znaczenie dla rozwoju firm z branż kreatywnych.

Źródło: badania własne.

Dyskusja

Niewątpliwie istnienie miejsc innowacyjnych na obszarach rewitalizowanych stanowi duże wsparcie dla procesu rewitalizacji. Warunkiem zaistnienia takiej sytuacji jest oparta na zaufaniu współpraca pomiędzy miejskimi instytucjami realizującymi projekty rewitalizacyjne a lokalnymi aktorami, szczególnie tymi, którzy już działają na danym terenie, tworząc na nim miejsca innowacyjne. Przykłady z katowickiego Nikiszowca oraz z francuskich Autre Soie i Crêt de Roch dobrze tę prawidłowość pokazują. Należy tu jeszcze dodać, że istotna jest stała i długotrwała obecność lokalnych miejsc innowacyjnych w dzielnicy. Nie chodzi zatem o zadekretowane w projekcie rewitalizacyjnym powstanie miejsca innowacyjnego – taka procedura z reguły nie jest udana, ale wsparcie tych podmiotów, które w dzielnicach działają i wykreowały miejsca innowacyjne lub mają potencjał, by je stworzyć.

Niekiedy miejsce innowacyjne może powstać w wyniku procesu top down. Wymaga to jednak rozumienia logiki współczesnego miejskiego rozwoju przez władze miasta, które dostrzegać muszą wartość we wspieraniu działań, czasem niestandardowych i obarczonych ryzykiem niepowodzenia, prowadzących do kreowania miejsc innowacyjnych. Tu przykładami są Mixeur z Saint-Etienne i Fabryka Pełna Życia w Dąbrowie Górniczej. Jak pokazała historia tego pierwszego podmiotu, zaplanowana forma działalności nie w pełni się sprawdziła, co z kolei stanowi ważną lekcję dla Fabryki Pełnej Życia. Przyszłość tego miejsca nie jest jeszcze wykrystalizowana. Warto obserwować, w jaki sposób prowadzone będą

prace zmierzające do kreacji centrum Dąbrowy Górniczej i na ile uda się osiągnąć równowagę pomiędzy jego komercyjnym a społecznym i generującym miejskie innowacje charakterem.

Niezależnie od logiki powstania miejsca innowacyjne budują lub wzmacniają proces upodmiotowienia społeczności lokalnych – rozwój ich potencjału, zasobów (zwłaszcza społecznych i kulturowych) i reguł działania. Tym samym wzmacniają *agency* i poszerzają struktury możliwości obecne w społecznościach lokalnych (por. Klekotko 2012, s. 51), co z kolei w przypadku prowadzenia działań rewitalizacyjnych pozytywnie na nie oddziałuje. Wpisuje się to w nowy model rozwoju miejskiego oparty na oddolnych innowacjach społecznych (*socially innovative model of local development*) (Oosterlynck i in. 2013) oraz energii i wspólnych zasobach (*urban commons*) (Brossaud i in. 2019) generowanych na poziomie wspólnot lokalnych waloryzowanych i wspieranych przez samorząd lokalny w ramach *community based policy* (Grandadam i in. 2021). Oparta na wspólnotach lokalnych polityka rozwoju miejskiego nie stanowi alternatywy, ale istotne uzupełnienie dla skoncentrowanego na firmach i racjonalności naukowo-technologicznej modeli rozwoju nakierowanego na wzrost i podnoszenie efektywności (Diercks i in. 2019).

Miejsca innowacyjne zgodnie ze swoją nazwą są generatorami nowych idei, wpisujących się w założenia zrównoważonego rozwoju. W analizowanych przykładach pojawiły się działania związane choćby z produkcją i obiegiem żywności, upcyklingiem (RDD, Fabryka Pełna Życia), inkluzją społeczną (Autre Soie, Fabryka Inicjatyw Lokalnych). Działania takie wpisują się zarówno w wyzwania obecne w globalnych dokumentach formułujących założenia dotyczące rozwoju miast (np. „Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030”; „Nowa Karta Lipska 2020”; „Towards a sustainable Europe by 2030”), jak i w koncepcję dobrze nastroszonego miasta (Rose 2019), dla którego kluczowymi ideami są: spójność, cyrkularność (w gospodarce), odporność (rezyliencja), wspólnotowość i współczucie.

Miejsca innowacyjne związane z procesem odradzania się (Majer 2014) dzielnic lub kwartałów miasta mogą, jak zauważono, wpłynąć na proces gentryfikacji, czasem w jej marginalnej odsłonie (Gądecki 2012). Udane działania generowane w miejscach innowacyjnych zmieniają wizerunek dzielnicy, czyniąc ją atrakcyjną dla nowych mieszkańców, ale też rynku deweloperskiego. Zachowanie balansu pomiędzy misją społeczną a komercjalizacją jest trudne. Dostrzeżono to także w badanych miejscach. Przykładem może być Nikiszowiec, o którym jeden z liderów lokalnych powiedział żartobliwie, że teraz trzeba się postarać, żeby aż tak nie przyciągał nowych mieszkańców⁵. Podobnie sytuacja może w przyszłości wyglądać w Autre Soie.

⁵ Wypowiedź jednego z liderów Fabryki Inicjatyw Lokalnych podczas dyskusji panelowej „Innowatorzy społeczni w wielkim mieście” zorganizowanej podczas wydarzeń towarzyszących World Urban Forum w Katowicach na Scenie Nauki organizowanej przez Uniwersytet Śląski w dniu 29 czerwca 2022 r.

Zakończenie

Wykorzystana w artykule koncepcja miejsca innowacyjnego pozwala na identyfikację miejsc i związanych z nimi społeczności wytwarzających miejskie innowacje społeczne, które ze względu na oddolny, a często także nieformalny charakter nie figurują w oficjalnych wykazach urzędowych czy publikacjach dotyczących ekosystemu innowacyjnego. Aktorzy społeczni zaangażowani w aktywności realizowane w miejscach innowacyjnych eksperymentują z alternatywnymi sposobami wytwarzania i waloryzacji przestrzeni oraz innych wspólnych zasobów miejskich. Działania takie zdecydowanie wspomagają proces rewitalizacji, choć, co wyraźnie trzeba podkreślić, powstanie i funkcjonowanie miejsc innowacyjnych nie musi się z nim wiązać. Jednak w sytuacji, gdy aktywności podejmowane w miejscach innowacyjnych mają charakter społeczny i wpisują się w projekty rewitalizacyjne, wyraźnie je wzmacniają. Tym samym rewitalizacja ma szansę nabrać nowej dynamiki i przynosić lepsze efekty odnoszące się zarówno do podsystemu urbanistycznego, jak i społecznego rewitalizowanego fragmentu miasta.

Literatura

- Bierwiazczonek K. 2010. Między entuzjazmem i sceptycyzmem: „Metropolia śląsko-zagłębiowska” w świetle badań socjologicznych z lat 2006–2008. [W:] R. Pyka (red.), Sposób na metropolię: idee a społeczne oczekiwania wobec projektu utworzenia śląsko-zagłębiowskiej metropolii. Urząd Miasta Katowice, Katowice, s. 91–104.
- Bierwiazczonek K., Gawron G., Pyka R., Suchacka M. 2020. Innovation places: theoretical and methodological remarks for analysing metropolitan creativity and innovations. *Creativity Studies*, 2: 532–551. <https://doi.org/10.3846/cs.2020.11992>
- Bogunia-Borowska M. 2021. Wprowadzenie. Odpowiedzialność i nieodpowiedzialność w kulturze. [W:] M. Bogunia-Borowska (red.), Kultura (nie)odpowiedzialności. Społeczne konteksty zaniechanej cnoty. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 7–12.
- Bukowski A., Rudnicki S., Strycharz J. 2012. Społeczny wymiar innowacji. *Zarządzanie Publiczne*, 2/20: 13–23. <https://doi.org/10.7366/1898352922002>
- Canter D.V. 1977. *The psychology of place*. The Architectural Press Ltd., London.
- Castells M. 2000. *The rise of the network society*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Brossaud C., Fiori S., Simay P. 2019. Les communs urbains: nouveau droit decité? (<https://metropolitiques.eu>; dostęp: 8.02.2021).
- Diercks G., Larsen H., Steward F. 2019. Transformative innovation policy: Addressing variety in an emerging policy paradigm. *Research Policy*, 48: 880–894.
- Drozda Ł. 2017. Pułapka gentryfikacji? Związki „uszlachetniania” przestrzeni z programami rewitalizacji polskich miast. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4/70: 5–22. <https://doi.org/10.7366/1509499547001>
- Erbel J. 2022. *Wychylone w przyszłość. Jak zmieniać świat na lepsze*. Wysoki Zamek, Kraków.
- Florida R. 2002. *The Rise of the Creative Class. And How It’s Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books, New York.
- Fukuyama F. 2003. Kapitał społeczny. [W:] L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, przeł. Sławomir Dymczyk. Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań, s. 169–187.
- Gądecki J. 2012. *I love NH. Gentryfikacja starej części Nowej Huty*. Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Gołębiowski J.I. 2017. Znaczenie tymczasowego użytkowania przestrzeni i inicjatyw społecznych w procesach rewitalizacji. Doświadczenia szczecińskie. [W:] P. Trzepacz, A. Warchalska-Troll

- (red.), Rewitalizacja miast. Teorie narzędzia doświadczenia. Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 85–101.
- Grandadam D., Cohendet P., Suire R. 2021. Building and nurturing grassroots innovation: A policy framework based on the local commons, *European Planning Studies*. <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1998385>
- Jadach-Sepiolo A. 2009. Gentryfikacja w kontekście rewitalizacji. [W:] A. Zborowski (red.), *Demograficzne i społeczne uwarunkowania rewitalizacji miast w Polsce*. Rewitalizacja miast polskich. T. 5. Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Miast, Kraków, s. 125–135.
- Jadach-Sepiolo A. 2021. Wprowadzenie. [W:] A. Jadach-Sepiolo (red.), *Ewaluacja systemu zarządzania i wdrażania procesów rewitalizacji w Polsce*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków, s. 5–6.
- Jarczewski W. (red.) 2009. Przestrzenne aspekty rewitalizacji – śródmieścia, blokowiska, tereny poprzemysłowe, pokolejowe i powojenne. *Rewitalizacja miast polskich*. T. 4. Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Miast, Kraków.
- Klekotko M. 2012. *Rozwój po śląsku. Procesy kapitalizacji kultury w śląskiej społeczności górniczej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kołsut B. 2017. Główne problemy i wyzwania rewitalizacji miast w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 39: 29–46.
- Kotus J., Rzeszewski M., Ewertowski W., Sowada T., Piekarska J. 2018. Komunikacyjna koncepcja miejsca: propozycja podejścia. *Biuletyn KPZK PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*, 271: 28–41.
- Lenartowicz K. 1992. *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków
- Lewicka M. 2012. *Psychologia miejsca*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Majer A. 2014. *Odrodzenie miast*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Łódź–Warszawa.
- Massey D. 1991. A global sense of place. *Marxism Today*, June 24–29.
- Mulgan G. 2006. *Social Innovation: What it is, why it matters, how it can be accelerated*. Basingstoke Press, London.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. 2010. *The open book of social innovation*. Series: Social Innovator Series: Ways to Design, Develop and Grow Social Innovation. Nesta/Innovating Public Services.
- Oldenburg R. 1989. *The great good place: Cafés, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day*. Paragon House, New York.
- Oosterlynck S., Kazepov Y., Novy A., Cools P., Barberis E., Wukovitsch F., Sarius T., Leubolt B. 2013. The butterfly and the elephant: local social innovation, the welfare state and new poverty dynamics. *ImPRovE Discussion Paper*, 13/03. Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, Antwerp.
- Parysek J. 2015. Rewitalizacja miast w Polsce: wczoraj, dziś i być może jutro. *Studia Miejskie*, 17: 9–25.
- Parysek J. 2016. Rewitalizacja jako problem i zadanie własne polskich samorządów lokalnych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 33: 17–35.
- Pyka R. 2016. Ewolucja władzy miejskiej we Francji na początku XXI wieku. Nowe wymiary, nowe poziomy na przykładzie metropolii Lyonu. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3, 65: 31–49. <https://doi.org/10.7366/1509499536502>
- Pyka R. 2018. Kultura jako czynnik miejskiej rezylencji na przykładzie dawnych miast przemysłowych należących do sieci miast kreatywnych Unesco. Przypadek dwóch miast: Katowice i Saint-Etienne. *Kultura i Społeczeństwo*, 3: 3–27. <https://doi.org/10.35757/KiS.2018.62.3.1>
- Pyka R. 2021. A la recherche de nouveaux modèles de «lieux d'innovation» dans les métropoles de Lyon et de Saint-Étienne. De lieux totems aux nouvelles formes des hétérotopies métropolitaines, *seminarium autorskie w ramach cyklu »À la rencontre des mondes urbains«* zorganizowanego przez LABEX IMU Uniwersytetu w Lyonie, dnia 15 czerwca 2021 r. (<https://www.youtube.com/watch?v=184EhVenC4M>).
- Rajek-Kwiatkiewicz M. 2020. Partycypacja i inkluzja społeczna jako wymiary polityki rewitalizacji miejskiej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, 27, 1, sectio K: 111–129. <http://dx.doi.org/10.17951/k.2020.27.1.111-129>

- Rolph E. 2008. Place and placelessness. Series: Research in Planning and Design. Pion Limited, London.
- Rogatka K. 2019. Rewitalizacja i gentryfikacja w wymiarze społecznym. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Romańczyk K. 2018. Pułapki rewitalizacji. Przypadek Krakowa. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4/74: 5–25. <https://doi.org/10.7366/1509499547401>
- Rose J.F.P. 2019. Dobrze nastrojone miasto. Czego współczesna nauka, pradawne cywilizacje i ludzka natura mogą nas nauczyć o przyszłości życia w miastach. Tłum. Dariusz Żukowski. *Karakter*, Kraków.
- Sagan I. 2017. Miasto. Nowa kwestia i polityka miejska. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Seamon D. 2012. Place, place identity, and phenomenology: a triadic interpretation based on J.G. Bennett's systematics. [W:] H. Casakin, F. Bernardo (red.), *The role of place identity in the perception, understanding, and design of built environments*. Bentham Books, s. 3–21. <https://doi.org/10.2174/978160805413811201010003>
- Sztompka P. 2007. Zaufanie. Fundament społeczeństwa. Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Wallis A. 1990. *Socjologia przestrzeni*. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Welzer H. 2016. *Samodzielne myślenie*. Tłum. V. Grotowicz. Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk.
- Zborowski A. (red.) 2009. *Demograficzne i społeczne uwarunkowania rewitalizacji miast w Polsce*. Rewitalizacja miast polskich. T. 5. Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Miast, Kraków.
- Dokumenty
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. z 2020 r., poz. 802 z późn. zm.).
- Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/70/1 z 21 października 2015 r.
- Nowa Karta Lipska. Transformacyjna siła miast na rzecz wspólnego dobra. Przyjęta na nieformalnym spotkaniu ministrów państw członkowskich UE ds. miejskich w dniu 30 listopada 2020 r.
- Towards a sustainable Europe by 2030. Komisja Europejska COM(2019) 22 z dnia 30 stycznia 2019 r.

Strony internetowe

- historia – Fabryka Porcelany (fabryka-porcelany.pl; dostęp: 30.09.2022).
- Filowe (nikiszowiec.com.pl; dostęp: 30.09.2022).
- Oś Czasu – Fabryka Pełna Życia (fabrykapelnazycia.eu; dostęp: 30.09.2022).

The importance of innovation places in the revitalization process based on research in Lyon, Saint-Etienne and the Upper Silesian and Zagłębie Metropolis

Abstract: The article deals with the role of innovation places in the revitalization process. The innovation place is the author's concept that combines a classic and dynamic approach to a place with the process of metropolization, fostering the innovation generation process necessary to address contemporary urban challenges. In turn, revitalization in the article is understood broadly as an element of urban policy implemented through specific plans and development programs but also as a set of informal local activities contributing to the city's revival. Especially the second understanding is related to the concept of an innovation place as effective revitalization often goes along with new or alternative solutions that may emerge from the innovation places.

Six cases of innovation places are presented in the article, namely: Fabryka Pełna Życia, Centrum Zimbaro, Fabryka Porcelany (all in GZM), Mixeur and Rues du Développement Durable (Saint-Etienne), and Autre Soie – CCO (Lyon), to point out the relation between innovation places and revitalization. They were examined during the research conducted from November 2020 to May 2021 in three metropolitan areas: the GZM Metropolis (Poland), Lyon, and Saint-Etienne (both in France). The classical sociological techniques of in-depth interview and observation were implemented while carrying out the empirical study.

The author's research led to the conclusion that successful revitalization can be strengthened by the presence of a bottom-up innovation place engaging with the local community. The dynamic emerging from innovation places may contribute to the empowerment of local communities, providing them with more substantial potential and new social and cultural resources strengthening their operational abilities. Such regularity was observed in five out of six innovation places analysed in the article. The cooperation based on trust between municipal institutions implementing regeneration projects and local actors operating in innovation places in a given area presents one of the conditions for a positive change.

Key words: place, metropolization, social innovation, participation, sustainable development